

Z. MORKUNAS

ŽMOGIŠKOSIOS KŪRYBOS ESMINĖS SĄLYGOS

Mokslas ir menas yra skirtingos kūrybinės veiklos sritys, tačiau sąlygos, kuriomis gali pilnutinai pasireikšti mokslinė ir meninė kūryba, yra tapačios. Galima drąsiai pasakyti, jog žmogiškosios kūrybos esminių sąlygų teorinis nagrinėjimas ir praktinis įgyvendinimas yra gyvybiška žmonijos problema.

Paryžiaus universiteto profesorius A. Greimas, 1971 m. lankydamasis Vilniaus universitete, savo paskaitoje bendrosios semiotikos klausimais pažymėjo, jog techninis gamtos įvaldymas, žmogaus viešpatavimas gamtai yra pasiekęs nematytų ribų, tačiau supratimas apie žmogų, priešingai, yra labai neaiškus. Norint suprasti žmogų, reikia išsiaiškinti sąlygas, kuriomis jis galėtų visapusiškai, laisvai formuotis. A. Greimas sakė: įvaldėme energiją, įvaldėme sudėtingus aparatus, per kelias savaites pasiekiame Mėnulį, o žmogaus pažinimo srityje esame labai atsilikę; jeigu neišmoksime pažinti žmogų, tai galime greitai sprogti su visa mūsų planeta — Žemele. Taigi teorinis esminių žmogiškosios kūrybos sąlygų atskleidimas tuo pačiu yra atsakymas į klausimą, kas yra žmogus.

Kas yra žmogus?—tai visų svarbiausias klausimas, organiškai jungiantis savyje visus kitus klausimus. Tačiau daugelis filosofų yra kitokios nuomonės. Pavyzdžiui, V. Tugarinovas tvirtina, jog žmogiškosios asmenybės problema nėra pati svarbiausia marksistinės-lenininės filosofijos problema, nes filosofija esąs mokslas ne tiktai apie asmenybę, bet „buvo ir yra mokslas apie bendriausius gamtos, visuomenės ir žmogaus mąstymo dėsningumus“¹. Vadinasi, gamta suprantama ne kaip „neorganinis žmogaus kūnas“, kurio įvaldymas ir pažinimas įgalina žmogų pažinti, suprasti ir save patį, viešpatauti savo visuomeninei būčiai. V. Tugarinovas gamtą, visuomenę ir žmogiškąjį mąstymą ima kaip mechanines dalis,

¹ В. П. Тугаринов, Марксистская теория личности на настоящем этапе.— «Философские науки», 1971, № 4, стр. 31.

esančias viena greta kitos arba einančias viena po kitos, bet ne organiškai tarpusavyje susijusias. Veiksnius, sąlygojančius asmenybės kūrybinę veiklą, panašiai nagrinėja J. Ščepanskis, K. Platonovas, I. Konas, J. Kuzminas ir kt. Todėl šiandien dar gana miglotai suprantama visuma aplinkybių, kuriomis pilnutinai atsiskleistų žmogaus kūrybinė veikla (tiek meninė, tiek ir mokslinė). Tačiau nemažai autorių giliai, sistemingai interpretuoja marksizmo klasikų palikimą šiais klausimais. Tai G. Batiščevas, O. Drobnickis, A. Možejevas ir kt. Vis dėlto milžiniškas teorinis potencialas, glūdintis marksizmo klasikų idėjose, panaudojamas dar nepakankamai.

Pirmiausia, gali kilti klausimas: kas šiandien skatina, net įsakmiai reikalauja teoriškai ir praktiškai spręsti žmogiškosios kūrybos esminių sąlygų problemą ir tuo pačiu suvokti, kas yra žmogus? Be abejo, tai daryti verčia jautimiškai apčiuopiamas prieštaravimas tarp jau pasiekto ir vis labiau spartėjančio techninio progreso — dalinės, kompleksinės ir visiškos mechanizacijos bei dalinės ir kompleksinės automatizacijos — tarp žmogaus didėjančio viešpatavimo gamtai ir palyginti didelėje planetos dalyje vis stiprėjančio jo pavergimo. Kaip tik šio prieštaravimo atskleidimas sudaro galimybę moksliskai pažinti žmogų ir praktiškai pozityviai išspręsti jo kūrybos esminių sąlygų problemą. Tikrasis istorinis procesas yra pasiekęs tokią pakopą, „kai kiekvienas momentas (gamta, visuomenė ir žmogaus mąstymas.— Z.M.) gali būti nagrinėjamas tokia jo išsivystymo taške, kada procesas yra visiškai subrendęs ir turi klasikinę formą“². Tačiau šis prieštaravimas gali būti išspręstas ne tik pozityviai, bet ir negatyviai, jeigu veikiantys subjektai laiku nerealizuos pozityvios galimybės. Negatyvaus sprendimo galimybė yra labai akivaizdi. Jeigu santykį tarp gamtos ir žmonijos sąlygiškai aiškintume lošimų teorijos aspektu, tai vienu lošėju galėtume laikyti gamtą, o kitu — žmoniją. Žmonijos tikslas yra pertvarkyti gamtą pagal savo reikmes, eikvojant mažiausiai jėgų ir medžiagų, o gamtos tikslas — „priešintis“ tam pertvarkymui. Pirmasis lošėjas, arba žmonija, tik tada optimaliai lošia ir nugali gamtą, kai žmonija (arba atskira visuomenė) yra vieninga. Klasinių visuomenių epochoje atskira visuomenė, kaip lošėjas, dar suskyla į du lošėjus — išnaudotojų ir išnaudojamųjų klases. Atskira visuomenė, kaip lošėjas, gamtos atžvilgiu dabar silpnėja ne tik įsivėlusį į klasių kovą, bet neretai, kovodama su kita visuomene, išskylančia, kaip ir ji pati, valstybės pavidalu. Sielvartauti dėl to nėra prasmės, nes tai yra dėsningas istorinis procesas, susijęs su nepakankamu visuomenės gamybinių jėgų išsivystymu. „(...) ribotą žmonių santykiavimą su gamta,— rašė F. Engelsas,—

² K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. I, V., 1949, p. 314.

sąlygoja jų ribotas santykiavimas vienas su kitu, o jų ribotą santykiavimą vienas su kitu — jų ribotas santykiavimas su gamta. . .”³ Tačiau šiandien, kai didesnėje mūsų planetos dalyje gamybos nepakankamumas yra įveiktas (t. y. sukurtas toks gamybinių jėgų lygis, kuris įgalina visiškai patenkinti nuolat augančius visų visuomenės narių protingus poreikius)⁴, reikėtų susimąstyti dėl beprasmiško jėgų ir medžiagų eikvojimo, gamtos ir žmogaus nuodijimo. Negana to, čia neužtenka vien tik susirūpinimo ir vadinamojo sveiko proto. „Sveikas protas“ sako, jog žmonijos sunaikinimas termobranduolinio karo ugnyje yra alogiškas, jog tai neįmanoma, nesuvokiama, priešinga gyvai prigimčiai ir t. t. Tačiau bent kiek atidžiau patyrinėjus šiandieninę „lošėjų“ (gamtos ir visuomenės) būklę, darosi aišku, jog žmonijos sunykimui ir pagaliau pražūčiai karas jau nėra būtinas. Pasiruošimas karui be atodairos ir milžinišku mastu užteršia orą, vandenį, dirvožemį, sunaikina neįsivaizduojamai daug materialinių ir dvasinių vertybių⁵. Todėl, kai JAV 1954 m. susprogdino atominę bombą bandymų poligone, žymus vokiečių rašytojas humanistas B. Brechtas pastebėjo, kad dabar žmonijos sunaikinimui karo nebereikia — jos sunaikinimui visiškai pakanka pasiruošimo karui. Suprantama, jog ruošdamasi karui ir dėl to beatodairiškai eikvodama savo neorganinį kūną — gamtą (kaip lošėją), žmonija vis daugiau ir daugiau praranda optimalaus laimėjimo prieš ją galimybių ir gali prieiti tokią ribą, kai laimėti prieš gamtą bus labai sunku arba neįmanoma net ir tuomet, kai žmonija taps vieninga.

Iš šios analizės nesunku padaryti išvadą, jog didėjantis prieštaravimas tarp techninio gamtos įveikimo, iš vienos pusės, ir žmogaus pavergimo jo visuomeninėje būtyje, — iš kitos, yra ta bendriausia ir svarbiausia priežastis, prieštaraujanti visapusiškai žmogaus kūrybai, apskritai, žmogui ir šiandien grasina jį visiškai sunaikinti. Tačiau veikiantys asmenys šį prieštaravimą gali nukreipti ir kita linkme, sukurdami esamam viešpatavimui gamtai adekvatų žmonių viešpatavimą jų visuomeninei buičiai, t. y. sukurdami adekvatų viešpatavimą sau. „Mokslo ir technikos revo-

³ K. Marksas, F. Engelsas apie religiją, V., 1958, p. 61.

⁴ Daugiau kaip prieš šimtą metų F. Engelsas rašė: „Gamybos priemonių, pragyvenimo priemonių, kapitalo disponuojamų darbininkų, — visų gamybos ir visuotinės gerovės elementų, yra perteklius“ (K. Marksas, F. Engelsas, Rinkiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 128).

⁵ „Ypač pavojingą pobūdį militarizavimas įgijo Jungtinėse Amerikos Valstijose. Per pastaruosius penkerius metus šioje šalyje karo reikalams išleista apie 400 milijardų dolerių. Imperialistai sistemingai plėšia dešimčių Azijos, Afrikos, Lotynų Amerikos šalių tautas. Milijardus dolerių jie kasmet išsiurbia iš vadinamojo „trečiojo pasaulio“. O tuo tarpu 1970 m. SNO paskelbto pranešimo apie mitybą pasaulyje duomenimis, 375 milijonai žmonių šiuose žemynuose beveik miršta badu“ (TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga, V., 1971, p. 14—15). SNO duomenimis, amerikietis vidutiniškai vartoja įvairių gėrybių 20 kartų daugiau už indą, tačiau jo „įnašas“ į gamtos užteršimą 50 kartų didesnis.

liucija atveria žmonijai neprilygstamas galimybes (...) padidinti kūrybinius žmogaus gabumus" ⁶. Tačiau kapitalistiniai gamybiniai santykiai, imperialistinės valstybės ir jų kariniai blokai, nukreipti prieš socializmo sistemą, ir yra žmogaus pavergimo visuomeninėje jo būtyje forma. Norint šiomis sąlygomis įveikti visuomeninį žmogaus pavergimą, racionaliausia yra laikytis V. Lenino iškelto ir TSKP bei broliškųjų partijų nuosekliai įgyvendinamo taikaus sambūvio principo, pagal kurį socializmas, ekonomiškai bendradarbiaudamas su kapitalizmu, išnaudoja visus savo pranašumus ir per istoriškai trumpiausią laiką žymiai pralenkia pirmaujančias kapitalistines šalis. Tai būtų galingiausias veiksnys, telkiantis tų šalių darbininkus į aktyvią ekonominę ir politinę kovą, kuri neabejotinai pasibaigs darbininkų klasės pergale.

Iškeltas uždavinys bus sprendžiamas efektyviai, jei giliai teoriškai nagrinėsime žmogiškosios kūrybos esmines sąlygas. Vadinasi, ribotas žmonių santykiavimas su gamta sąlygoja ribotą žmonių tarpusavio santykiavimą, jų priklausymą nuo stichiškai veikiančių prekinės gamybos dėsnų. Šie abu ribotumai didžiajai daugumai visuomenės narių yra tiesioginės priežastys, dėl kurių visuomenės nariai dirba didesnę dienos dalį ir gauna tokį vartojimo produktų kiekį, kurio tepakanka tik fiziniam jų egzistavimui. Darbas šiomis sąlygomis yra fizinio egzistavimo priemonė. Vartojimo metu žmogus atkuria tik fizinio egzistavimo sugebėjimą, todėl jo poreikiai siauri, pragmatiški, vienaspusiai. Veikla, kurios dėka legalimas fizinis egzistavimas, neskatina žmogaus kūrybinės veiklos.

Vadinasi, svarbiausia sąlyga (sinkretiškai vienijanti savyje daugelį tarpusavyje susijusių sąlygų), kuri lemia kiekvieno žmogaus visapusišką išsivystymą, yra veikla, laisva nuo betarpiško fizinio poreikio.

„(...) Gyvulys gamina tik betarpiško fizinio poreikio vejamas, kai tuo tarpu žmogus,— rašo K. Marksas,— gamina net būdamas laisvas nuo fizinio poreikio ir tikra to žodžio prasme tiktai tada ir gamina, kuomet laisvas nuo jo" ⁷. Tačiau kad nuo fizinio poreikio būtų laisva visa visuomenė, o tuo pačiu kiekvienas jos narys, yra būtinos dvi organiškai tarpusavyje susijusios sąlygos: 1) pirma, *įveiktas ribotas žmonių santykiavimas su gamta*, kas sutampa su gamtos įvaldymu, viešpatavimu gamtai, laisve gamtoje, gamtos valdymu (o tai vis didesniu mastu įmanoma, tik esant šiuolaikinei kompleksinei ir visuotinei mechanizacijai, augančiai dalinei ir kompleksinei automatizacijai); 2) antra, *įveiktas ribotas žmonių tarpusavio santykiavimas*, kuris sutampa su prekinų-piniginių santykių panaikinimu, žmogaus viešpatavimu sau, laisve visuomeninės būties at-

⁶ Tarptautinis komunistų ir darbininkų partijų pasitarimas, V., 1970, p. 255.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, стр. 566.

žvilgiu, savo visuomeninės buities racionalių tvarkymu, savęs paties pažinimu, supratimu.

Būtina pabrėžti, jog šias sąlygas labai svarbu nagrinėti tik konkrečiai, nes realiaame gyvenime jos reiškiasi ir sąveikauja ypatingu būdu. Nepamirština, kad gamtos įveikimas ir viešpatavimas jai nėra tiesioginė priežastis, lemianti žmogaus viešpatavimą sau pačiam. Gamtos įveikimas tik būtina sąlyga, kuriai esant ir vystantis, žmogus gali viešpatauti ir sau pačiam. Negana to, visuomeninis žmogaus pavergimas imperializmo sąlygomis didėja kartu su gamybinių jėgų vystymusi. Pagaliau visuotinis mainų išsiplėtojimas ir jų dėsnių įgyja tokią galią, jog jiems atstovaujanti „ekonominė kaukė“ (kapitalistai), siekdamas išsaugoti eksploataciją, priverstos vienokiu ar kitokiu būdu naikinti sukurtas gamybinės jėgas. Taigi pasekmė — ribotas žmonių santykiavimas tarpusavyje — ima nulėmti savo priežastį, apribodama ją, t. y. griaudama, naikindama gamybines jėgas, sąlygojančias neribotą žmonių santykiavimą su gamta.

Šias abi organiškai susijusias universalios kūrybinės veiklos sąlygas svarbu teisingai suprasti ir kitu požiūriu. Žodis „sąlygos“ paprastai suprantamas kaip visuma tam tikrų veiksnių, formuojančių žmogų. Tuo būdu sąlygos čia imamos kaip aktyvūs mistiniai veikėjai, turintys tikslą suformuoti visapusiškai veikiančias ir kuriančias asmenybes. Toks objektyvistinis tų sąlygų supratimas neigia pačią asmenybę, aktyvų kuriantį pradą joje. Asmenybė tuomet atrodo kaip beformė inertiška medžiaga, kurios forma priklauso nuo sąlygų. Tikrovėje yra priešingai — žmogiškoji asmenybė yra toks produktas, kurį suformavo, sukūrė ir toliau kuria ne kažkokios sąlygos, o jis pats save. Žmogus yra savo paties priežastis ir pasekmė, tačiau ne tiesiogiai, o per savo paties sužmogintą, gamtinį ir visuomeninį pasaulį. „Žmogus,— rašo K. Marksas,— yra savo paties produktas ir rezultatas“⁸. Žmogus (visuomenė) savo veikloje pasaulį sužmogina tiek, kiek, pirma, *sužmogina gamtą* (kiek sukuria techniką, leidžiančią viešpatauti gamtai), antra, kiek *sužmogina visuomenę* (įveikia privatinę nuosavybę, prekių mainus, politinę prievartą). Kiek žmogus sužmogina *gamtinį* (sukuria automatizaciją) ir *visuomeninį* pasaulį (sukuria tiesioginę medžiagų apytaką tarp gamtos ir visuomenės), kuriame jis gyvena, tiek ir jis pats tampa visapusiškai išsivysčiusi asmenybė, nes, sukurdamas žmogiškąjį pasaulį, jis tuo pačiu sukuria žmogiškąsias egzistavimo aplinkybes. K. Marksas kaip tik tuo požiūriu ir rašo, kad „aplinkybės tokiu pat mastu kuria žmones, koku žmonės kuria aplinkybes“⁹.

Minėtų aplinkybių (gamtos ir visuomenės) sužmoginimas kaip tik ir rodo, jog kiekvienas visuomenės narys gali veikti laisvai, nepriklauso-

⁸ K. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*, т. 26, ч. III, М., 1964, стр. 516.

⁹ K. Marksas, F. Engelsas apie religiją, p. 63.

mai nuo betarpiško fizinio poreikio, t. y. veikti tikrąja to žodžio prasme — žmogiškai, kūrybiškai.

Norint išaiškinti, kaip laisvoji kūrybinė veikla bendriausiais bruožais realizuojama tikrovėje ir kaip ji sąlygoja žmogiškąją asmenybę, reikėtų parodyti žmogaus ryšio su pasauliu aspektus. Ši analizė, savo ruožtu, būtų išeities taškas žmogiškosios būties susvetimėjimui, dehumanizacijai šiuolaikinėje kapitalistinėje visuomenėje atskleisti, taip pat parodyti veiksnius, įgalinančius moksliskai, pagrįstai (be ekonomizmo ir voliuntarizmo) formuoti vientisą *gamtos* ir *visuomenės* sužmoginimą socializmo sąlygomis. Pagaliau ir teisinga teorija tiktai pakeičia kitą teoriją. Praktiniam pasaulio sužmoginimui reikalingas atitinkamas praktinis veiksmas. Tačiau be teisingos teorijos negalimas efektyvus praktinis veiksmas. Šiuolaikinėmis sąlygomis yra vienodai svarbu ir giliai teoriškai, ir efektyviai praktiškai spręsti žmogiškosios kūrybos sąlygų problemą, nes žmonija iš tiesų neturi kitos svarbesnės ir tokios visaapimančios problemos.